

МАКИЈАВЕЛИЈЕВА РЕАЛИСТИЧНА БРИГА О СЕБИ И ДРЖАВИ

Резиме

Рад је резултат настојања не само да се Макијавелијева мисао објасни историјским контекстом њеног настанка, већ и да се покаже на који је начин овај млади Фирентинац, који није веровао у судбину, управо од судбине био онемогућен да буде политички актер, да би постао један од најзначајнијих политичких теоретичара. У раду се, наравно, говори и о суштини Макијавелијевог социјално-теоријског учења.

Кључне речи: политички реализам, ренесанса, судбина, макијавелизам.

Николо Макијавели један је од првих нововековних политичких мислилаца, први и по томе што је његова социјална мисао секуларна, а то ће бити једна од доминантних одлика нововековне мисли о друштву. Рођен је у Фиренци, граду цвећа (Fiorenza) али и граду-држави 1469. године, која је већ била дала једног Дантеа, имала Платоновску академију и где су ренесансне форме испољавања живота биле најизразитије. Био је савременик и сведок многих интересантних и драматичних политичких збивања. Оправдано се сматра да су животна школа кроз коју је прошао и непосредно политичко искуство више утицали на његову политичку мисао од теоријских узора.

Политички живот Италије у 15. столећу карактерисала је изразита политичка нестабилност. Апенинска чизма била је у Макијавелијево време издељена на неколико самосталних држава (Миланско краљевство, Фирентинску републику, Млетачку републику, Напуљско краљевство и папску државу). Истовремено, италијански суседи на западу, Французи и Шпанци, већ су имали изграђене снажне државе, које су биле организоване као апсолутне монархије. Италијанске градске државе одржавале су чувене владарске породице, какве су биле Висконти, Сфорце и Медичи. Ови последњи столовали су у Ватикану, владали Фиренцом, оставили трага и у француској историји, али се данас највише памте не по својој политичкој моћи и богатству, већ по меценарству, захваљујући коме су настала нека од највреднијих уметничких остварења.

Не само да су се пет италијанских држава међусобно стално сукобљавале већ су представљале и полигон за надметање страних сила око примата. У овим борбама није било никаквих обзира, а ради остварења политичких циљева постајала су допуштена сва и сваковрсна средства. Покољи, преваре, тровања, издаје, убиства која су за циљ имала освајање власти, бивали су свакодневна појава. Најамничке војске служиле су свакоме ко је хтео и могао да их плати. Неретко се дешавало да су оне, уместо да

буду браниоци држава, постајале њихови господари. И док је у Европи отпочињао процес формирања нација, у Италији се тек чезнуло за успостављањем јединствене државе са којом би наступило раздобље политичке стабилности.

Политичка збивања у доба Макијавелијеве младости, која су својим ковитлацима одредила и његову судбину, утицаће на овог тада младог политичара, не још и социјалног мислиоца, да гради уверење по коме људима није потребна праведна државна власт већ она која им нуди безбедност, те да вредност неке државне власти не треба процењивати по моралним уверењима и остварењима њених носилаца већ по испољеној државничкој вештини којом се постиже одржање на власти. У складу с овим уверењем, он ће, посматрајући друштвена збивања, закључити да су сви наоружани пророци успели да остваре своја пророчанства, али да су зато сви ненаоружани пророци пропали.¹ Овакво запажање иницирано је појавом, првобитним успехом али и смакнутим Ђиролама Саванароле, типичног ненаоружаног пророка.²

¹ Постојао је само један ненаоружан пророк чија је мисија, за Макијавелија, била успешна; то је био Исус Христос. Други ненаоружани пророк, по интерпретацији Пјера Менона (2001:34), морао је бити бар у сопственим очима сам Макијавели. Он је више био религиозни анти-религиозни реформатор него научник и филозоф.

² Ђироламо Саванарола (1452-1491) био је настојник манастира светог Марка у Фиренци, богословски писац, црквени проповедник, песник, законодавац и политички агитатор који се у политику умешао током протеривања породице Медичи. Он је веровао да су његови савременици превршили меру грехова, па је очекивао да ће их сустићи божје казне попут оних о којима се говори у Откровењу апостола Јована. Верујући да је већ наступила владавина Антихриста, он је, сав у верском заносу, клео религиозне и политичке противнике, више владаре, папе и свештенике него обичан народ. За поквареност доба он није осуђивао ову или ону личност већ саму цркву, хотећи да у њу уведе моралну дисциплину и тако зло сасече у самом корену.

У цркви је тада столовао Родерико Борџија или папа Александар VI (1491-1503), за кога се сматра да је био најпокваренији од свих ренесансних папа. Сукоб ове две личности, средњовековног монаха Саванароле и ренесансног папе Александра IV, био је неизбежан. Праћен је, на једној страни захтевима за реформом цркве и ломачама на којима је доминиканац Саванарола спаљивао "таштине" (слике, музичке инструменте, књиге, луксузне предмете), док су од друге стране следиле оптужбе за јерес, екскомуникације и пресуда инквизиције, уз подршку фрањеваца, папских присталица.

Саванаролине амбиције биле су превелике; хтео је, уз делимични али краткотрајни успех, да препороди Фирентинце, да их врати побожном животу. Оцењујући Саванаролину делатност Слободан Јовановић пише: "Саванарола је имао више успеха као несавршена и ексцентрична појава која буди радозналост и изражава необичне нервне потресе, него као морални учитељ који остаје својим присталицама вођ за цео живот. После готово механичког заноса за његовом науком, код Флорентинаца је наступила реакција. Саванарола им је сада био тежак као мора; тај калуђер бацио је тамну сенку на цео њихов живот са својим клетвама, страшним предсказањима и сумарним проповедима он им није давао да слободно дишу и уживају овај свет. (...) После једног намештаног суђења, и пошто је прошао кроз тортуру, Саванарола је свечано спаљен усред Флоренције, уз клицање једне махните гомиле, која ни сама није знала шта јој је тај човек уопште крив" (Јовановић 1990:96). Збило се то на истом оном месту на коме је коју

Често истицана Макијавелијева велика оригиналност, која се огледала у раскиду који је учинио према не само средњовековној већ и античкој социјалној мисли, била је плод пре свега друштвених прилика, личне судбине и карактера овог социјалног теоретичара. Као први учитељ сумње, из које ће се родити политички реализам, он је на фаустовски начин промовисао улогу зла у политици као суштинску особину политичких ствари, при чему је наравно морао да детронизује вредност и делотворност добра, било да је оно антички идеал врлине или средњовековни појам Бога.

Како и због чега је до тога дошло?

а) Живот и искушења

Пре него што је постао политички филозоф, дипломата, историчар и драмски писац, Макијавели, син угледног фирентинског правника, студирао је права али нема доказа да је студије окончао. Од детињства се интересовао за историју, посебно римску, а од историчара се највише занимао за "римског Херодота", Тита Ливија. Није га нарочито импресионирала велика ренесансна уметност нити се превише интересовао за откриће Америке, али је зато према учешћу у политичким пословима осећао превелику страст. Живот му, међутим, није допуштао да оствари своје политичке амбиције, у чему је, поред осталог, тајна његовог потоњег теоријског успеха. Да је судбина, у коју није нарочито веровао, била дарезљивија према Макијавелијевој личности и њеним интересовањима, он не би био оригиналан ни значајан политички филозоф, већ само један, за историчаре мање-више незанимљив државни службеник.

Када је Макијавели био двадесетогодишњи младић у Фиренци је дошло до смене власти. Монархијска владавина Медичија замењена је републиканском управом. Медичи су били протерани а Макијавели је добио место другог секретара у Фирентинској републиканској канцеларији. Био је то велики изазов за младог човека да оствари своја стремљења. Ово место је било примерено његовим амбицијама поред осталог и зато јер му је

годину раније Саванарола спаљивао "таштине". Пепео његов и његових следбеника бачен је у Арно да не би постао будући предмет култа.

Упркос Саванаролином поразу и трагичном крају, његова делатност није остала без одјека. Многи ренесансни уметници и хуманисти (Микеланђело, Ботичели, Марсилио Фичино и Пико дела Мирандола и други) претрпели су Саванаролин утицај. Макијавели, насупрот њима, није био одушевљен његовом појавом. Он није осећао оно што је Саванарола собом донео у Фиренцу, религијску доследност и моралну величину. Због тога је он за Макијавелија остао само ненаоружани пророк, онај који је предодређен, не за друштвени успех већ за личну трагедију. У њему није видео хришћанског апостола већ (неуспешног) политичара. Морална криза коју је изазвао Саванарола није га опчинила; он је и даље сматрао да се моралним утицајем не може створити ништа трајно, превиђајући при том и Христову парадигму, јер на овом свету, како је мислио, влада мач а не вера и уверења.

омогућавало да доста путује и учествује у дипломатским мисијама. Као помоћник бискупа Содеринија био је код Чезара Борџије у Урбину 1502. године. Та посета, због онога што је тамо видео, трајно ће одредити његов начин мишљења. Борџија, тај типични ренесансни човек акције, баш се тада драстично разрачунавао са ковачима завере против његове владавине. Млади Макијавели, будући човек идеја, тада ће, у шест година млађем тиранину, препознати јунака своје политичке филозофије. Док су некада антички мислиоци опширно расправљали о одликама добре владе, Макијавели ће безобзирност почети да сматра основним предусловом успешне владавине.

Будућем политичком филозофу биће поверено да у својству неке врсте фирентинског министра војног реформише војску. Његова војно-теоријска опсесија била је како да се поново освоји Пиза, која се осамосталила од Фиренце приликом једне француске инвазије. Макијавели је добро процењивао да то неће бити могуће уз коришћење најамничке војске, чији су команданти лако поткупљиви, па је дошао на идеју о потреби стварања народне војске. У први мах се учинило да је млади Макијавели веома успешан војни реформатор. Народна војска коју је он створио, освојила је Пизу 1508. године, а Макијавели се тријумфално вратио у Фиренцу на врхунцу свог политичког успеха. Међутим, његова народна војска биће преслаба да заустави најезду војске Светог савеза, коју је 1512. године, гневни папа Јулије II упутио на Фирентинце због тога што се нису придружили истеривању Француза из Италије. Тако је династија Медичи поново дошла на власт у Фиренци, што значи да је наместо републиканске владе поново успостављена апсолутна монархија. Овај политички преокрет био је од пресудног значаја не само за Макијавелијеву личну судбину већ и за његову политичку мисао. Од тада он постаје Тантал који вазда чезне за учешћем у власти а власт му то не допушта.

Медичи су, наравно, отпустили Макијавелија из службе, хапсили га и саслушавали, потом изгнали на очево имање негде у околину Фиренце. Већ лишеног политичког положаја, Макијавелију је ово изгнанство веома тешко пало и он се од тада стално трудио да нешто поправи у својој судбини. Пошто је практична политика била његова дубока животна потреба и духовна страст, у немогућности да јој се посвети, он се предавао политичкој теорији као супституцији, и то опет с првенственим циљем да измени свој политички положај а не да искаже свој однос према пређашњим теоријским ауторитетима. Медичијима се додворавао али безуспешно. Сагоревао је у жељи да га они почну за нешто да употребљавају, па макар, како је говорио, да им гура камење.

Снагу ове Макијавелијеве жеље лепо илуструје једно место из писма његовим пријатељу Веторију, фирентинском амбасадору у Риму. Он најпре описује како му је у изгнанству живот бесмислен, како проводи време у сеоској крчми са себи по интелекту непримереним друштвом, затим чита белетристику и шета се све до вечери. "Кад падне вече, враћам се кући и

улазим у радну собу: већ с врата скидам са себе ону свакидашњу одећу, пуну блата и кала и огрћем се плаштом достојним краља и његова двора; када се тако одлично оденем, улазим у древне дворове древних људи, и ту се, љубазно дочекан, храним оном храном која је једина моја и за коју сам се родио, ту се слободно разговарам с њима, питам их за разлоге њихових дела. А они ми, онако љубазни, одговарају и пуна четири часа не осећам никакве досаде, заборављам на бригу, не бојим се сиромаштва, не ужасава ме смрт: сав се у њих преносим..." Из таквих "разговора" настало је Макијавелијево најпознатије дело *Владалац* (De principibus), првобитно насловљено *О кнежевинама* (De principatibus).

Али Медичи, који су игнорисали Макијавелијево практично-политичке амбиције, нису били сасвим неправедни према његовом таленту историчара и књижевника. Они су наручили писање *Историје Фиренце*, која спада у значајне историографске списе и драмски текст *Мандрагола*, који се и данас изводи на позоришним сценама. Али зато нису никако марили за Макијавелија политичара и политичког филозофа.

Макијавели ће, пошто је своје средње животно доба провео ван Фиренце, све сем последњих петнаест година, умрети 1527. године, разочаран од ове неупотребе свог политичког талента, али ће и Медичи, овом игноранцијом, створити од Макијавелија првог модерног политичког теоретичара, онога који ће уочити да зло може бити темељ политичког добра, о чему сведочи и његов животни случај. Да тако није било социјална мисао остала би прикраћена за један оригиналан поглед на политику који почива на емпиријским увидима, одражава дух ренесансе и представља раскид са средњовековним начином мишљења. Макијавели је учинио раскид и с античком политичком мишљу баш зато што је желео да решава извесне политичке проблеме у свом добу.

Пошто је секуларизам био одлика тог доба, и Макијавелијева политичка мисао кренула је у секуларном смеру. И док су Италију газили разни освајачи а власт се задобијала злочинима, подметањима и издајама, он негује уверење да се кроз оптику средњовековних политичких теорија не може гледати на ово ренесансно стање ствари. Средњовековне доктрине су премеравале природу власти према Богу у његовој вољи, потоње социјалне филозофије ће држати до политичких начела, а Макијавелију ће, у том добу зла и злочина, преостати да сматра како људима више није потребна праведна или честита, мање-више идеална држава, већ само она која нуди безбедан живот. Ефикасном и пожељном он ће сматрати ону политику која треба да створи такву државу. Зато и пише не о ономе шта људи треба да раде, већ како то чине. Притом, негује емпиријски приступ који му говори да је људска природа опака. Политика му се зато показује као уметност којом се од рђавог материјала људских јединки ствара, штити и јача држава, која је приоритетнији предмет његовог интересовања од људског рода.

Смена власти у Фиренци збила се још једном за Макијавелијева живота. Републиканска странка поново је 1527. године протерала Медичије. Макијавели се овом историјском чину грдно али узалудно обрадовао. Када је од републиканаца потражио да га врате на стари положај, они су га, наравно, одбили као човека блиског Медичијима. Био је то последњи очајнички и погрешан корак Макијавелија политичара, који је тада већ био значајан политички филозоф, а да то нико, па ни он сам, није знао. Али зато смрт није каснила. Она је изгледа, због изостајања очекиваног именована, уследила нешто раније.

Макијавелијеве последње речи биле су изречене у његовом стилу. Наводно, рекао је: "Желим да одем у пакао а не у рај. У паклу ћу имати задовољство да будем у друштву папа, краљева и принчева, док се у рају налазе само просјаци, калуђери и апостоли." Нека тако и буде, свакоме према жељи и у складу са заслугама.

б) Лака измењивост теоријско-политичких уверења

За историју социјалне мисли значајна су два Макијавелијева постхумно објављена дела; *Разматрања о првих десет књига Тита Ливија и Владалац*. Прво представља неку врсту коментара познате историје Рима. Дело је писано од 1512. до 1516. године, а његов се аутор у њему враћа античким писцима да би и ренесансну политичку филозофију утемељио на античким узорима као што су се ренесансни уметници враћали античким естетским идеалима. Он се залаже за оживљавање класичних принципа власти и њихову примену на савремену политику, а о републици пише као о најбољем државном уређењу.

У трокњижним *Разматрањима* Макијавели пише о динамици државног живота, правилностима успона и падова држава, верујући при том да су филозофија историје и наука владавине могући јер је људска природа непроменљива. Историјски догађаји служе му за поткрепљивање својих филозофско-политичких ставова које гради на основу искуства и промишљања. Полазећи од њих он изриче практична упутства о успешности руковођења државом и одређује њену суштину. Најбољим он сматра мешовит облик државе, онај у коме постоје елементи монархије, аристократије и демократије.

За оснивање државе, сматра Макијавели, боље је ако је власт у рукама једног човека, али за њено одржавање најбоље је уколико њом управља више људи. Да Ромул није убио Рема и тиме осигурао личну власт али у опште-државном интересу, ко зна каква би била будућност Рима. Тиме је Макијавели хтео да каже како политичаре не обавезује морални кодекс који важи у индивидуалном понашању. Чак сматра да када закони оптужују политичаре, исходи њиховог чињења треба да их оправдавају. Резултат може

све да оправда, а циљеви средства. Тако је из Макијавелијевог песимистичког виђења људске природе настао макијавелизам, раскид етике и политике, јер су политички и индивидуални морал различити. Макијавели није иморалиста, али он она дела која заслужују осуду у сфери индивидуалног морала, не осуђује ако су почињена у политичкој борби и при остваривању политичких циљева.

Са људима онаквима какви су, а они су грамзиви, лицемерни, свадљиви, окрутни, речју, покварени, није добро поступати другачије већ безобзирно, уколико се жели какав успех. То могу чинити оне личности које поседују *virtu* (храброст). Уколико је човеку прирођенија ова особина, све мање је зависан од среће и не мора да јој се предаје. Насупрот хришћанском моралном кодексу Макијавели жели да реafirмише римске етичке идеале, међу које свакако спадају чврстина насупрот понизности, мужевност наспрам блакости, све са сврхом да безбедност народа и државе постане највиши закон. Ову књигу Макијавели посвећује решењу проблема како држава, коју творе карактерно нестабилни појединци, може да буде стабилна, а не, како се обично верује, доказивању да је република боља од монархије.

Па ипак, прекинуо је Макијавели писање *Разматрања*, зато што је у међувремену био дошао на идеју да напише *Владаоца*, што ће и учинити за само неколико месеци. По интенцијама и обиму ово је мање амбициозно дело од *Разматрања*, али то неће бити и по свом значају. Неке од идеја изложених у *Разматрањима* овде ће бити поново записане али прегнантије и оштрије формулисане. Али пошто је овај политички мислилац своја теоријска уверења мењао зависно од својих (личних) циљева, сада је био апологета монархијске власти, што је нормално с обзиром на то да је књига била писана за Медичије.

Овим списом Макијавели је желео да се додвори Ђулијану Медичију, коме је његов брат Ђовани Медичи, у историји познат као папа Лав X, намеравао да дарује државу. Пошто је Ђулијано умро 1516. године, Макијавели преименује посвету папином синовцу Лоренцу Медичију, који није нашао за сходно ни да потврди пријем ове пошиљке. Књига је писана као практично упутство владаоцу шта треба да чини да би се одржао на власти. Лоренцо је, међутим, умро веома млад, у двадесет седмој години не оставивши трага у историји, ако се изузме чињеница да му је кћер била Катарина Медичи, један од актера Вартоломејске ноћи 1572. године у Паризу. Књига је читана у рукопису а објављена је тек пет година после Макијавелијеве смрти.

в) Препоруке владаоцу за успешну владавину

Владалац је књига, како вели њен аутор, поданичке оданости, у којој он хоће да покаже своје познавање поступака великих људи, до кога је дошао

на основу "дугог искуства, стеченог учествовањем у савременим збивањима и непрестаним изучавањем прохујалих догађаја" (Макијавели 1989:5). Књига је писана на основу непосредних и историјских запажања, применом индуктивног метода. У њој се најпре расправља о врстама владавине и начинима задобијања власти. Државе се деле на монархије или републике; прве могу бити наследне или нове, а о републикама се овде не расправља јер је то чињено у *Разматрањима о првих десет књига Тита Ливија*.

Власт се, сматра Макијавели, релативно лако може очувати у наследним монархијама јер је довољно да владалац не мења начин владања својих претходника. Ако није порочан, он има прилику да буде вољен. Али у новоосвојеним државама власт се може очувати на три начина; уколико се оне униште, ако се освајач у њима настани, и напokon, да не дира у законе покорених уколико плаћају данак и образују владу неколицине која ће одржавати пријатељске односе између новог владоца и покореног народа. Најсигурнији начин да се одрже новоосвојени градови јесте да буду разорени. Ко загосподари неким градом навиклим да живи у слободи а не уништи га, доживеће побуну против себе, закључује Макијавели.

Мудар човек треба да следи траг најславнијих људи; ако се не поистовећује с њима, треба бар да им се у нечему приближи, записаће Макијавели на почетку одељка где расправља о новим државама које се освајају оружјем и храброшћу. Међу личности које су постали владоци захваљујући сопственим врлинама спадају Мојсије, Кир, Ромул, Тезеј. Они који се, као ови древни владоци, нађу на челу државе захваљујући сопственој врлини, наилазе на тешкоће али ипак успевају да се лако одрже на власти.

За владоца је најтежи подухват увођење нових закона. Он мора очекивати да ће против тога бити сви они којима су одговарали стари закони, али ће зато слабу подршку добити од оних којима нови закони иду у прилог. Веома је битно да ли владоци, носиоци нових идеја, морају прибегавати сили или су принуђени да моле за спровођење закона. Ретко пропадају реформатори који се користе силом, због чега су сви наоружани пророци победили а ненаоружани пропали. Типичан му је пример ненаоружаног пророка његов суграђанин Ђироламо Саванарола, док Хијеронима Сиракужанина помиње Макијавели као парадигму оне друге врсте. Њега је стајало много труда да власт освоји, а мало да је задржи. Распустио је постојећу војску, створио нову, раскинуо стара, успоставио нова пријатељства, окружио се оданим људима па је могао да чини шта му је воља.

Макијавели сматра да је лакше постати владалац него се одржати на власти. Тип владоца, наоружаног пророка био је и Чезаре Борџија, особа којој се Макијавели дивио док је била у успону, али ју је осуђивао као злочинца и побуњеника против Христа, када јој је моћ почела да слаби. Код Борџије му се свиђало то што се од непријатеља обезбеђивао стицањем нових пријатељстава, што је побеђивао силом или лукавством, али се старао да га

народ воли. За сваки случај умео је народу да улије и страх у кости. Војска га је слушала и поштовала, али се и ослобађао оних који су могли да му смрсе konce. Умео је да распушта неверну војску и ствара нову. Строг и љубазан, великодушан и слободоуман, трудио се вазда Борција да остане у пријатељским односима са краљевима и кнежевима, тако да су му они чинили добро са благонаклоношћу, а зло с поштовањем.

И обичан грађанин, истиче Макијавели, може да заседне на престо и то на два начина; посредством каквог злочина или благонаклоношћу својих суграђана. Средства задобијања власти могу бити најразличитија али и најнеморалнија, попут убистава суграђана, изневеравања пријатеља, гажења задате речи, безверја, одсуства саосећања. Споменутих средствима се, додуше, може задобити власт, примећује Макијавели, али не и слава. Човек који је у борби за власт газио "у крви до колена", био свиреп и нечовечан, не може бити слављен.

Потом Макијавели расправља о техници злочинења и начину вршења добротинастава. Зло треба починити одједном, јер што се мање с њим одговлачи оно мање боли. Добротинаства треба вршити поступно и полако. Наравно, замисао *Владаоца* не подразумева да се каже како зло никако не треба чинити, односно, да се владар претходно треба да васпитава за врлину, како су мислили најзначајнији антички филозофи.

Грађанском назива Макијавели ону владавину када обично грађанско лице постане владалац вољом својих суграђана (не, дакле злочинством и не на неки други недопустив начин). Власт по вољи суграђана може потицати од воље народа и воље великаша. Власт задобијена вољом ових других теже се одржава него она која долази од воље народа, јер великаши теже угњетавању. Сваком владаоцу је, закључује Макијавели, потребна љубав народа, иначе пропада када се нађе у невољи. Он притом решава апорију да ли је за владаоца боље да га воле или да га се плаше. Пошто није могуће и једно и друго, он стаје на становиште да је по владаоца боље да га се поданици плаше.

Бивши фирентински министар војни, реформатор који је створио народну војску, радо у *Владаоцу* расправља о питањима војне организације. Државу могу бранити сопственичка или најамничка, односно, помоћна или мешовита војска. Мешовита и најамничка војска су опасне. Ова последња је несложна, честољубива, недисциплинована, непоуздана, храбра међу пријатељима, плашљива међу непријатељима. Најамници желе да буду војници само док не ратују, а чим се зарати, владаоцу најрадије окрећу леђа. Сам владалац мора да буде војсковођа, сматра Макијавели, верујући при том да владаоци са својом војском могу да постигну велике успехе, док од најамничких војски државе могу имати више штете него користи.

О људским наравима Макијавели врло рђаво говори. Људи су незахвални, непостојани, притворни, склони бежању од опасности али лакоми на добит. На другом месту биће записано да "људи брже заборављају

смрт оца него губитак очевине". Пошто људи воле себе а боје се владоца, владоцу је најбоље да се ослања на оно што је његово и да се потруди да не буде омрзнут. Макијавели високо "теоријски" вреднује владоца који држи реч, али му искуство говори да су у његово време велика дела чинили они који су обмањивали људе и побеђивали оне који су се уздали у њихову часност.

За Макијавелија су могућа два начина борбе за власт; законским путем и силом. Први пут је својствен човеку, други животињама. Владалац, међутим, треба да се понаша и као животиња и као човек, да буде лав и лисица. Као лисица да распознаје замке, као лав да плаши вукове. Мудар владалац не треба да буде од речи ако му то не иде у рачун или ако су се у међувремену измениле околности. Али, сматра Макијавели, када владар нема наведене врлине он мора да се претвара да их има; треба да је благ, поуздан, човечан, побожан и частан, али и да уме да се понаша на супротан начин. Владалац треба да се okreће како ветар дува; да се не одваја од добра кад год то може, али и да уме да загази у зло, ако му је то потребно.

Владалац не треба да даје повода за презир и мржњу. Омрзнуће га познаници ако буде грамзив и дира им у имовину и жене, али и ако изађе на глас као превртљив, површан, слаб, малодушан, неодлучан. Зато треба да се труди да својим поступцима покаже величину духа, храброст, озбиљност и снагу. Против веома цењеног владара ретко ће се ко усудити да иступи. Најбољи начин да се владалац заштити од завера јесте да се сачува од презира и мржње маса. Када му је народ наклоњен, владалац нема разлога да се боји завера, али ако то није случај, када га народ мрзи, он мора да страхује и од сопствене сенке. Али ако себе не може да заштити од мржње, он се мора потрудити да га бар већина не мрзи.

Да ли је онда подизање тврђава корисно или штетно и чему оне могу да послуже? Тврђаве се подижу ради заштите од звери или да би се у њима наша заштита од изненадних напада. Ову врсту заштите владари су практиковали од давнина, али су се времена променила. Зато Макијавели препоручује да онај владалац који се више плаши свог народа него странаца, треба да подиже тврђаве, али владалац који се више плаши странаца то не треба да чини, јер најбоља је тврђава за владара, како изванредно примећује, заштита самог народа. Похвалу, значи, заслужују и они владари који подижу тврђаве и они који то не чине, али зато прекор следи свакоме ко се узда у моћ тврђава, а потцењује снагу народне мржње.

Макијавели потом расправља о томе како треба да се понаша владалац да би био поштован, па налази да му поштовање могу донети велики подухвати и изузетне духовне особине. Он треба да воли врле људе и да награђују оне који се истичу. Министри ће му бити добри уколико никада не мисле на себе и своју корист већ на владоца и добро државе. За узврат, владалац министре мора обасипати почастима. Пошто уз власт иду сплетке и додворавања, најбољи начин да се владалац ослободи ласкаваца јесте да

допусти да му се говори истина и то тако што ће бирати мудре људе који ће му саопштавати истину али само онда ако и када их буде питао. Добри савети су "само одговор на мудрост владоца, а мудрост владоца није последица добрих савета" (Макијавели 1989:83), примећује чувени Фирентинац.

Макијавели је један од ретких списатеља који експлицитно исказује своје мишљење о постојању судбине. Овај човек ренесансе критички гледа на средњовековна поимања проблема људског ангажмана и судбине. Он дели људе на оне који верују да је све на свету у Божјим рукама па је људској мудрости немогуће да у томе било шта измени. То би онда значило да не треба тежити овладавању животом већ се скрштених руку предавати судбини.

Проблем дејства судбине и људске слободне воље Макијавели решава тако што сматра да судбина утиче на половину наших дела, док нам другу половину оставља на располагање. Она испољава сопствену снагу тамо где не наилази на смишљени отпор, где нема бедема и брана створених да се њена дејства амортизују. Владоци који се препуштају судбини морају да пропадну чим се прилике промене. Срећан је онај ко се управља према околностима, несрећан је онај који не уме да се прилагоди времену. "Стога мислим – пише Макијавели – да је боље бити нагао него смотрен, јер је судбина жена и ко хоће да њоме овлада, треба да је бије и кроти, и њу пре побеђују осорни, него они који поступају хладно. Такође, и то опет због своје женске природе, судбина је пријатељица младића, јер они нису тако обазриви и умеју да дрско заповедају" (1989:7).

На крају књиге говори Макијавели о могућности Италије да се ослободи туђина. Он полаже наду, не без одређеног циља, да ће се породица Медичи ставити на чело избавиоца Италије и то уз помоћ народне војске.

2) Шта је макијавелизам

У политичком животу, од када је политике, постојала је пракса да се за постигнуће неких циљева користе и неморална средства. Тога је било у антици и у средњем веку, али је таква пракса морала бити осуђивана са позиције моралних начела у античком добу, односно са религиозно-моралног становишта у средњем веку. На почетку новог века, Макијавели је, као човек свог времена, уочио ефикасност аморалне праксе и оправдао њену примену уколико она води остварењу неких виших циљева. То што је он мислио и писао биће сажето преформулисано у начело које гласи "циљ оправдава средства", што заправо не значи друго до да су за постигнуће одређених циљева допуштена не само морална већ сва средства.

Макијавелизам, као вид друштвене и политичке праксе постојао је, значи, пре и после Макијавелија, мимо и независно од теоријског оправдања које јој је он дао. Али та пракса с правом носи његово име јер јој је он дао

значај вештине владања, дигнитет теоријског начела. Тиме се зло у својој делотворности указало не само као реалније већ и плодотворније од добра, да би касније било означено темељем добра. Било је покушаја, попут онога језуитског оца Баумана, који је 1650. године написао: "Када су циљеви законски и средства су законска", да се макијавелизам релативизује, сведе на вид легализма, али јасно је да Макијавели, када је писао о успешној владавини, није препоручивао само законска средства. "Он је учио – како духовито примећује Пјер Менон – да се непријатељ не сме повредити, да му се не сме претити и да се не сме вређати, али зато, када је то могуће, треба га убити" (2001:27). Човеку свог времена, какав је био, допустиво је да не мисли на вечито важеће извесних начела.

Био је то разлог да мишљења о вредности Макијавелијеве доктрине буду подељена и да се реч макијавелизам спомиње у позитивном и негативном значењу. Неретко је оцењивано да творац макијавелизма чини велики напредак у социјалном мишљењу тиме што напokon одваја политичку делатност од моралних норми и чини је аутономном, што напушта идеал јединства политике и морала који је опседао најзначајније старогрчке мислиоце Платона и Аристотела, али и што је учинио радикални раскид са средњовековном социјалном мишљу која се темељила на хришћанској теологији. Уместо вредности које је, како се веровало, успоставио сам Бог, неких виших или узвишених вредности, Макијавели је промовисао оне сада и овде. Тиме је афирмисан емпиријски метод у филозофији политике али и реалистички приступ у практично-политичком деловању.

Макијавели је својом доктрином, насталом на почетку новог века, помогао човеку да се брзо и успешно успиње на место детронизованог Бога (или Платонове идеје добра), да запоседне светскоисторијску позорницу на којој ће бити слободан да чини шта му је воља, али ће, нажалост, остати и без оријентира на том свом путу. Наместо средњовековног богочовештва он је допринео рођењу нововековног човекобоштва, човековом преузимању божанских моћи и атрибута, уз изостанак одговорности пред неком вишом инстанцом за оно што се чини и како се чини. Вредносни критериј и оријентир за учињено постаће зато суочавање са последицама сопственог делања, до кога по правилу увек долази прекасно да се шта измени или поправи.

Оправдавања Макијавелијеве теоријске позиције темељила су се на аргументацији да политика мора изражавати националне интересе и створити државну стабилност, те да су за остварење таквог циља неминовна опора средства. Када се сучеле позитивне и негативне последице ове промене теоријске парадигме, следи наравно да нема основа за анатемисање Макијавелија. Верује се да је он својим хладним и бистрим умом само храбро утврдио стварност политике, па зато Фирентинца треба амнестирати од оптужби за макијавелизам, који онда не означава друго већ само рђаво разумевање Макијавелија. Други пак, као Макијавелијеву теоријску вредност

истичу његово одбацивање туторства религије и морала над политиком. Он политику сматра световном науком, што значи да идеали хришћанства не могу бити прикладни за успостављање добре државе, јер би то било могуће само онда када би људи били само добри, што они свакако нису. При том Макијавели превиђа да за људе, када би били добри, моралне норме не би ни требало да постоје.

Између античких политичких идеала и хришћанског морала постојала је велика провалија која се није могла лако премостити. Са хришћанског становишта посматрано, највеће добро за човека није његова држава, већ оно лежи у човеку самом, у његовој души. Макијавели се, антирелигиозно и антихришћански расположен, враћа античком гледишту с много доследности и без носталгије за хришћанским моралним нормама. За њега постоје два морала. Први је онај који важи за појединца и делатан је у приватним односима, други је политички морал, онај којим се човек руководи када ради у интересу државе. Он полази од тога да норме хришћанског морала вреде само у приватном животу људи али не и универзално. Религиозне дужности у политичком животу треба да уступе место политичким дужностима. Зато је за њега, у политичкој сфери, где нема и не треба да има Бога, све допуштено. Макијавели сматра политику вештином задовољења државних интереса, јер је држава највеће добро човеково, нешто чему човек треба да служи. Зато је свако средство које узрокује спас државе свето за Макијавелија.

Политичку малодушност својих савременика Макијавели ставља на душу хришћанству. Античка религија бодрила је људе на активан живот, на јунаштво, на патриотска дела, док хришћанство учи да не треба тежити земаљској слави већ небеском блаженству. Добар хришћанин је потпуно пасиван грађанин. Хришћанство није стварало добре грађане већ богомољце и испоснике, које краси политичка равнодушност и побожна пасивност. Тако Макијавели долази у прилику да бира између античких политичких идеала, пре свега оних које су неговали стари Римљани, и оних које је створило хришћанство, па ће се, наравно, одредити за жртвовање хришћанских идеала.

После Макијавелијеве смрти, када је *Владацац* објављен и постао познат, почело се говорити о овом спису као о најнеморалнијем штиву написаном после Христа. У оваквим оценама били су сагласни и језуитски и протестантски писци, који се иначе ни у чему другом нису саглашавали. Макијавелијеви списи нашли су се на *Index-u librorum prohibitorum*, на списку оних књига које се нису смеле читати без папиног одобрења.

Владацац је наилазио на различите, сасвим супротне рецепције, не само читалаца већ и самих владалаца. Неки од њих учили су ово дело напамет ради успешности своје владавине, други су га вазда држали под јастуком као да је Свето писмо. Пруски краљ Фридрих Велики (1712-1786), који је био под непосредним утицајем Волтера и француских енциклопедиста, које је окупљао на свом двору, написао је младалачки спис

Антимакијавели, у коме је истицао став о томе да је задатак владоца да се брине о добру народа, да не буде његов неограничени господар већ народни слуга. Упркос осуди Макијавелијеве књиге, сматра се да је Фридрих Велики штошта у свом начину владања научио из ње.

Владалац је сматран делом које је представљало директан напад на цркву и одбрану паганског начина мишљења. Протестанти су чак били склони да окриве Макијавелија за покоље у париској Вартоломејској ноћи, који се приписују Катарини Медичи, кћери Лоренца Медичија, особи којој је *Владалац* био намењен. Вартоломејски покољи, сматрало се, само су плод вражјег семена које су посејали Макијавелијеви социјално-теоријски списи. Овај писац био је извикан као човек који је од политике створио неку врсту црне магије. Други су га осуђивали и у грех му стављали то што је проучио и описао методе италијанских тирана при остварењу њихових циљева за задобијање и очување власти. Лишен религиозне хипокризије Макијавели је за неке био циник који проповеда политичку неморалност.

Неки ренесансни и потоњи мислиоци, попут Френсиса Бекона, имали су, што је сасвим разумљиво, позитивно мишљење о примени емпиријског метода у овом делу. Осећао је Бекон захвалност према Макијавелију што је нелицемерно рекао оно што су људи навикли да чине а не шта би требало да чине. Русо је у *Друштвеном уговору* записао: "Правећи се да поучава краљеве, он је дао велике поуке народима. Макијавелијев *Владалац* је књига за републиканце". За овим ставим следи напомена: "Макијавели је био поштен човек и добар грађанин; но он је био везан за Медичијеву династију и био је принуђен, а обзиром на поробљеност своје отаџбине, да прикрије љубав према слободи. Сам избор његовог одвратног јунака довољно сведочи о његовој скривеној намери; а и супротност између начела садржаних у његовој књизи *О владоцу* и у књигама *Расправа о Титу Ливију* и *Историја Флоренције*, показује да је овај дубоки политичар имао досад само површне или искварене читаоце. Римска курија строго је забрањивала његову књигу; то се по себи разуме, јер њу баш најјасније и описује" (Русо 1993:78).

Исаија Берлин у књизи *Против струје* помиње и оцене по којима је "аутор *Владоца* написао сатиру, јер је немогуће да је мислио оно што је говорио" (1994:33). Оваквој оцени блиска је и она Бертрана Расла, који је најпознатије Макијавелијево дело назвао приручником за гангстере. Други га сматрају зачетником нововековне софистицираније, лукавије технике и политике владања која ће почивати на пропаганди, манипулацијама и дозираним информацијама.

Слободан Јовановић, који је читаву књигу посветио Макијавелију, уложио је напор да ову доктрину сагледа у позитивним и негативним њеним аспектима. Јовановић истиче да је ренесансни писац тачно схватио мисију њему пожељног великог владоца. Он неће моћи ништа да учини за Италију док претходно не реформише своју сопствену државу. А уједињење Италије не може бити извршено само иницијативом једне милитаристичке државе.

Тирански у италијанским државама, посебно они који су били савременици Макијавелијеви, били су чувени као бескрупулозни политичари, као људи који за постављене циљеве не бирају средства и не презају да их остварују чак ни злочинствима. Такав тип политичара је Макијавели поимао као једино реално могући. Он искрено верује да је ради очувања државе све допуштено, па зато прописује "отров као лек", а моралне скрупуле поима као приватну ствар. Макијавели је био дубоко уверен у поквареност својих савременика, а са људима какви су, на крај може изићи само онај политичар који је у моралном погледу бескрупулознији од њих, уколико их, значи, надмашује у неморалу.

Као политички филозоф Макијавели је значајан јер с њим започиње ренесанса политичких наука у Европи. До њега, сматра Јовановић, држава је стално била зависна од цркве а политика од теологије. Он од политике чини световну науку. Његова политичка наука, међутим, не само да нема везе са религијом већ ни са моралом. Али тај раскид између политике и морала извршен је потпуно али и брутално, што је изгледа било неминовно у тренуцима настајања политичке науке. Притом је напуштено грчко и хришћанско схватање политике и државе, политичка делатност је одвојена од морала и религије, а политика појмљена као техника освајања и одржавања власти, док су поданици преображени у људски материјал политике. "Макијавелијева погрешка састоји се у томе – пише Јовановић – што није увидео да држава мора у свом властитом интересу неговати морални развитак људи и да је с тога у основи морална установа. Али пошто се ова напомена учини, тачност макијавелизма се не може даље спорити" (1990:144-145).

Према Слободану Јовановићу израз макијавелизам се може двојако тумачити. По првом тумачењу, органе државе не везују никакви морални принципи. По другом тумачењу, политичаре не везују никакви морални принципи. Ово друго, шире значење макијавелизма погрешно је. Макијавелизам није противљење моралним принципима већ им само не признаје већу важност него државним интересима, заправо он их жртвује државним интересима. Значење макијавелизма у ужем смислу је неприхватљиво. Тешко се може прихватити став да политика нема никакве везе са моралом, сматра оправдано Јовановић.

Макијавели је, како је примећено, за живота био политички саветодавац да би после смрти постао значајан политички филозоф. По мишљењу аутора ових редака, разлози за контроверзе које прате ренесансног филозофа и његову доктрину леже у тој елементарној и лако уочљивој чињеници, која се по правилу или превиђа или намерно игнорише. Велики Фирентинац није за живота био ни велики, ни срећан човек. Он за живота није објавио ни један од два своја социјално-теоријска списа, ни *Владаоца* ни *Разматрања о првих десет књига Тита Ливија* захваљујући којима је данас највише познат. Ако му је други спис имао социјално-теоријске амбиције, први је настао из саветодавних побуда. Циљ му је био да задобије наклоност

Медиција, а средство за тај циљ било је исписивање текста *Владаоца*. Али ово штиво је од писца остало самоненцензурирано јер и није писано за објављивање. Зато оно, примерено својој сврси, безрезервно велича безобзирности у политичком деловању. И док су код пређашњих теоретичара били присутни емпиријски приступ али и нормативни аспект, у овом случају је управо та друга димензија изостала. Предност је дата не теоријском већ саветодавном послу, што је допринело да се дело може сматрати сатиром или још горе, оним како га је Расел окарактерисао.

У интересу државе доиста није могуће радити а не пролити ни једну сузу невиног детета (што је парадигма коју ће касније успоставити Достојевски). Али исто тако није добро уколико је теоријски све дозвољено и све унапред оправдано, па макар пропао свет и свака држава с њим. Ако Макијавели свакако није "измислио" праксу макијавелизма, која је данас на жалост, присутнија него у његово време, глобалније се испољава и с неупоредиво тежим последицама, он се тешко може одбранити (судећи по начину настанка његовог дела и не само по томе) да је био макијавелиста. Из те чињенице његова доктрина црпе своју вредност али и своју лошу страну.

Литература

1. Берлин, Исаија (1994) *Против струје. Есеји из историје идеја*. Панчево: Заједница књижевника Панчева.
2. Враницки, Предраг (1988) *Филозофија историје*. Загреб: Напријед.
3. Дјурант, Вил (1999) *Ренесанса*. Београд: Народна књига, Алфа.
4. Јовановић, Слободан (1990) *Из политичких доктрина*, сабрана дела. Београд: БИГЗ, СКЗ.
5. Кораћ, Вељко (1990) *Историја друштвених теорија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
6. Лукић, Радомир (1982) *Историја политичких и правних теорија*. Београд: Научна књига.
7. Макијавели, Николо (1989) *Владаоца*. Београд: Модерна.
8. Манон, Пјер (2001) *Интелектуална историја либерализма*. Београд: Стубови културе.
9. Русо, Жан-Жак (1993) *Друштвени уговор*. Београд: "Филип Вишњић".
10. Strauss, Leo (1997) *Природно право и историја*. Београд: Плато.
11. Шатле Ф. и др. (1993) *Енциклопедијски речник политичке филозофије*. С. Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

Ljubinko Milosavljević

Machiavelli's Realistic Concern about Oneself and State

Summary

The aim of this paper is not only to explain Machiavelli's thought by the historical circumstances of its origin, but also to show the way in which this young Florentine, who although did not believe in destiny, was prevented by destiny itself to become a politician, so he became one of the most important political theorists. The paper also deals with the basis of Machiavelli's socio-theoretical learning .

Key words: political realism, renaissance, destiny, Machiavellianism.

